

Віктор НЕМЕЦЬ

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ДІВИЧ-ВЕЧОРА У ТРАДИЦІЙНОМУ ВЕСІЛЛІ ВОЛИНІ ТА ПОЛІССЯ (друга пол. ХІХ — пер. пол. ХХ ст.)

На основі польових етнографічних матеріалів і опублікованих джерел та історіографії здійснюється аналіз складових компонентів дівич-вечора у традиційному весіллі Волині та Полісся. Автор розглядає дану весільну стадію в контексті її змістового наповнення, атрибутів, обрядових актів та їх виконавців.

Ключові слова: дівич-вечір, деревце, вінок, свічка, коса.

Важливим структурним компонентом власне весільної ритуальної частини був молодіжний вечір, що зазвичай проходив одночасно в хатах молодого і молодої. У молодій група актів дівич-вечора відзначалася особливою ліричністю, бо символізувала її перехід не тільки до категорії заміжніх жінок, а й в іншу родину, розлуку з рідною домівкою, подругами [6, с. 42]. Складовими елементами обряду дівич-вечора було приготування вінків, весільного деревця, розплітання коси нареченої, обмін подарунками між молодими. Слід зауважити, що не всі згадані ритуальні дії могли відбуватися в рамках одного дівич-вечора; деякі з них (розплітання коси, посад молодих) іноді проходили й наступного дня, вранці перед вінчанням.

Для теренів України властиве значне розмаїття найменувань дівич-вечора: «вінці» [8, с. 78], «загравини» [8, с. 78] (Лемківщина), «гуски» [11, с. 243], «заводини» [11, с. 243] (Бойківщина), «деревце» [21, с. 308] (Гуцульщина), «вечур» [7, с. 292] (Підляшшя), «розплетини» [7, с. 292] (Холмщина), «головиця» [4, с. 220], «вінкоплетини» [4, с. 220] (Поділля). На Волині та українському Поліссі молодіжний вечір найчастіше називали «вінками», «дівич-вечором», а на білоруському Поліссі — «дівич-вечор», «дзевоцкіе запоіни» [22, с. 650]. Як бачимо, зазвичай назви молодіжного дівич-вечора походять від обрядодій, що під час нього виконувались; однією з найважливіших прийнято вважати виготовлення весільного деревця.

Весільне деревце. Деревце — стійкий атрибут шлюбного ритуалу. В його образі поєднуються символи родючості, достатку, продовження роду і культ поминання душ покійних предків, а також прощання з дівочтвом. На думку О. Поріцької, назви ритуального дерева складають парадигму — смисловий інваріант і його локальні варіанти [20, с. 53]. Зокрема, в центральні-східних районах України цей знак виступає під назвою гільце. На територіях міжетнічних меж його назви стають часто спільними і для сусідніх етносів. Наприклад, в обрядовій поезії українців і білорусів Полісся поширені назви «йолце», «ялина», «яліна», «ельнік», «в'їєлце» [19, с. 46]. Загалом, за походженням назв весільного деревця на Волині і Поліссі, можемо виділи три основні групи:

- терміни, зумовлені хвойною породою дерева і пов'язані з поняттям «йолка»: «йолчик» [16, с. 9], «йолца» [18, с. 109], та уже згадані нами «йолце», «ельнік», притаманні головно для Полісся;

- терміни, утворені від слова «гілка»: варіативні назви терміна «гільце», що побутували як на Волині, так і на Поліссі. Зокрема, у Кременецькому районі Тернопільської області (центральна Волинь) весільне деревце називали «галіскою» [1, с. 12].

- назви, зумовлені способом виготовлення, а саме виттям, висхідним рухом по спіралі: варіативні назви терміна «вільце», зафіксовані як на Волині, так і на Поліссі.

За формою виготовлення весільного деревця на Волині і Поліссі розрізняють два основні типи: деревце у вигляді гілок-шишок (переважно фіксується на Поліссі, рідше — на Волині), і деревце, виготовлене з вершка дерева (домінуюча форма деревця на Волині, але побутувала також і на Поліссі).

Деревце у вигляді гілок-шишок найчастіше складалось із трьох шишок — однієї (головної) з трьома галузками, і двох — з двома [16, с. 6]. Їх розташовували в центрі короваю трикутником. Часом кількість шишок залежала від кількості найрідніших гостей. Останніх обдаровували ними під час розподілу короваю.

На теренах Полісся для виготовлення шишок заготовлювали гілки берези, явора, верби, ліщини; часом використовували фруктові породи — вишню або грушу [16, с. 7].

Проте найчастіше на Волині і Поліссі зустрічаємо весільне деревце, виготовлене з вершка дерева, переважно хвойного (сосна, ялина, смерека), або плодового (вишня, груша, яблуня), яке, як і попередньо згаданий тип, встромлювалось в центрі короваю. Так, на Кременеччині для весільного деревця зазвичай обирали смереку або сосну: «З смереку така була вершечок, або з сосни, і чіпляли квітки. То треба було п'ять палок, або три сосни» [1, с. 72], «От з смереку робили, поїдуть в ліс, виріжуть отаких о дві галісочки і вбрали її ленточками двома і всьо» [1, с. 58], «Соснова галиска, соснова гілочка» [1, с. 31], «То смерека, сосна і обізательно повинна була бути калина» [1, с. 85]. Подібно до цього, на Лівобережному Поліссі «вільце» робили з верхівки сосни, до якої прив'язували калину з хмелем — «як хміль в'ється на калину, так щоб і парубок з дівчиною» [14, с. 86].

Весільне деревце зазвичай виготовляли як в домі молодої, так і в молодого, рідше — лише в когось од-

ного. Зокрема, подекуди на півдні Житомирської області (східна Волинь) молодому виготовляли «вільце» з сосни, а молодій — з вишні [22, с. 635].

Якщо деревце було розгалуженим натрое, як у Центральному Поліссі, усі складові квіток збирались в однакові букети і в'язалися до країв трьох галуз, однак одна з галуз все одно була найвищою [17, с. 151]. На Снятинщині (Покуття) верхня квітка весільного деревця — «косиця» — складалася із зв'язаних до купи квітів і пір'я когута [3, с. 12].

До символіки «гільця» зверталось чимало дослідників весільної обрядовості. Зокрема, на думку М. Маєрчик, весільне деревце поєднує чоловіка і жінку в єдину довершену цілість, так само як Світлове дерево перебудовує хаос у космос [15, с. 29]. Загалом же деревце є одним із основних санкціонуючих атрибутів весільного ритуалу, який пов'язаний із сакральною частиною обрядового простору — «покутем», а також супроводжує кульмінаційний етап весільного дійства — «посад молодих», про який йтиметься далі.

Окрім «гільця», на дівич-вечорі традиційного весілля не менш важливим було приготування інших весільних атрибутів — шаблі, весільної свічки, вінків. Зокрема, на Лівобережному Поліссі весільну шаблю виготовляли так: «з цілого хліба відрізують окраець і через той окраець застромлюють якунебудь стару шаблю або шпагу, до держальна і прив'язують той окраець» [14, с. 94]. На думку В. Борисенко, такий атрибут мав апотропеїчне призначення стосовно весільного поїзда [5, с. 65]. Побутування весільної шаблі на Волині і Правобережному Поліссі майже не фіксується.

Сукання весільної свічки на дівич-вечорі було більше притаманне теренам Полісся, аніж Волині. Територіально на Поліссі можна виділити два основні способи формування свічки: качання, як загальнопоширений, і ліплення, як локально побутуючий. Останній спорадично зафіксований на Житомирщині, і полягав у зліплюванні в руках трьох шматків воску, зібраних із трьох господарств, не торкаючись столу, оскільки дія качання заборонялася [17, с. 145].

Свічка освітлювала таїнство виготовлення короваю, його прикрашання, посади молодих, ритуальну трапезу, розподіл короваю, зміну дівочого головного убору на жіночий. Символіка свічки у весіль-

них обрядах зазвичай пов'язана з тим значенням, якого надавали їй полум'ю. Свічку наділяли доленосною функцією, від полум'я якої залежало майбутнє життя подружжя; вона була уособленням сакрального вогню під час ритуального акту злучення родинних вогнищ двох родин.

За своїм функціонально-смысловим навантаженням в одному ряду з вибиранням «гільця» на молодіжному вечорі виступають вінки, вінкоплетини, що широко побутували як на Волині, так і на Поліссі. В згаданих етнографічних регіонах вінки зазвичай виготовляли з барвінку — символу молодості і дівочої цноти [10, с. 228]. Виплітаючи вінки, наречена символічно прощалася з молодим безтурботним життям, зі своєю родиною і подругами, тому пісні, що супроводжували цей обряд, сповнені глибокого суму:

*«Ой чути, чути в зильонцї руги:
Плакала Манічка, виночки в'ючи.
Зачув Колічка, по коня йдучи»* [12, с. 190].

На Західному Поліссі вінок для молодої виготовляла одна з дружок, а сама молода в цей час плела маленький віночок для молодого, який згодом пришивала йому до шапки [12, с. 190]. Подібно до цього, на Західній Волині наречена прикрашала шапку нареченого барвінковим віночком з позолоченим листям [9, с. 133]. Оскільки вінок був символом дівочої цноти, його ніколи не вдягала вдова, що вдруге виходила заміж, а також молода, яка до шлюбу втратила незайманість.

Розплітання коси нареченої на Волині і Поліссі могло відбуватися як під час дівич-вечора, так і наступного дня, перед вінчанням. Молоду садили на стілець або діжу, вкриту кожухом, іноді подушкою. За традицією, косу їй розплітав найчастіше старший брат, після нього решта членів родини — мати, батько тощо.

Як вважає В. Балусок, особливістю жіночих ініціацій є те, що центральне місце в них відводиться підготовці до того, щоб «принести у світ нове життя» [2, с. 34]. Відповідно до цього, під час порубіжної фази в жіночих ініціаціях важливу роль відіграють символи родючості.

Важливою складовою дівич-вечора був *обмін подарунками*. На Волині і Поліссі був поширений звичай дарування нареченим чобіт молодій, за що взамін він отримував від неї сорочку. Так, подекуди на

східній Волині молода, отримавши від молодого чоботи, мусила одразу взути їх і зробити кілька кроків по хаті [22, с. 636]. Якщо чоботи виявлялись затісні, молодий повинен був подарувати їй інші, а якщо підходили за розміром — пригостити горілкою всіх присутніх на дівич-вечорі. Крім того, сорочку, подаровану молодою, молодий мав обов'язково одягнути наступного дня до вінчання [23, с. 73]. На Лівобережному Поліссі, перед тим як молодий їхав до молодої дарувати чоботи, його мати насипала в один із них жита і грошей, а в інший — насіння, горіхів і пряників. Жито з чобота молода згодом пересипала в торбинку, яку клала до скрині з приданим, пряники і горіхи роздавала подружкам, що були на дівич-вечорі, лише гроші залишивши собі [14, с. 89]. Як бачимо, очевидно не дарма в деяких регіонах України дівич-вечір називали «чоботоносинами» [5, с. 62].

Заключним ритуальним актом дівич-вечора на Волині і Поліссі був *посад і перепій* молодих. Взагалі, в українській весільній обрядовості фактично виділяється кілька моментів посаду. Як ми пам'ятаємо, перший спільний посад молодих на заручинах санкціонував шлюб молодих перед громадою, другий — окремо в молодій і молодого на дівич-вечорі — символізував визнання зрілості молодих, їх здатність побудувати нову сім'ю. Усі наступні посади молодих були спільними і санкціонували остаточний привселюдний шлюб.

Отже, повернемося до посаду нареченої і нареченого на дівич-вечорі. Перед тим, як сідати на посаді, молоді просили благословення у родини, близьких і далеких сусідів, присутніх при цьому обряді. Так, на півдні Рівненської області (центральна Волинь), після того, як сват заводив молодого за допомогою хустки до хати, молодий одразу ж падав на коліна і кланявся усім, хто був в хаті [13, с. 139]. Якщо молодий був сиротою, йому співали:

*Одчиняйтеся ворота,
Бо йде на посад сирота,
Без ножика серденько крає,
Що батенька не має* [13, с. 140].

Як на Волині, так і на Поліссі на посаді молоді сідали на кожух, що мало забезпечити їм добробут у подружньому житті. Крім того, посад на хустрі передбачав обов'язковість збереження молодими цно-

ти, тому після першої шлюбної ночі на кожух уже не сідали. Власне, посадом молодих у своїх домівках, невеликою гостиною з танцями і співом дівич-вечір закінчувався.

Здійснене нами дослідження спонукає до наступних висновків:

1. Дівич-вечір можна вважати одним з найважливіших структурних компонентів власне весільної ритуальної частини;

2. У структурі дівич-вечора на Волині та Поліссі чітко вирізняються такі ритуальні акти: виготовлення і прикрашання весільного деревця, плетення вінків, сукання свічки, розплітання коси нареченої, обмін подарунками, посад і перепій;

3. За формою виготовлення весільного деревця на Волині і Поліссі розрізняють два основні типи: деревце у вигляді гілок-шишок, і деревце, виготовлене з вершка дерева.

4. Сукання весільної свічки на дівич-вечорі було більше притаманне теренам Полісся, аніж Волині.

5. Розплітання коси нареченої на Волині і Поліссі могло відбуватися як під час дівич-вечора, так і наступного дня, перед вінчанням.

6. В контексті обміну подарунками між молодою і молодим на Волині і Поліссі був поширений звичай дарування нареченим чобіт молодій, за що взамін молодій отримував від молодого сорочку.

7. Заключним ритуальним актом дівич-вечора на Волині і Поліссі був посад і перепій молодих, що символізував визнання зрілості молодих, їх здатність побудувати нову сім'ю.

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 159-Е. — 86 арк.
2. *Балушок В.* Елементи давньослов'янських ініціацій в українському весіллі / Василь Балушок // Народна творчість та етнографія. — Київ, 1994. — № 1. — С. 31—36.
3. *Белоус М.* Русское веселье после звычаев и обычаев народных над Прутом и на Подолю / М. Белоус. — Коломыя, 1907. — 46 с.
4. *Борисенко В.К.* Весільні звичаї та обряди / Валентина Борисенко // Поділля: Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Доля, 1994. — С. 217—228.
5. *Борисенко В.К.* Весільні звичаї та обряди на Україні / Валентина Борисенко. — Київ : Наукова думка, 1988. — 192 с.
6. *Борисенко В.К.* Локальні особливості дівич-вечора у традиційному українському весіллі / Валентина Бори-

- сенко // Народна творчість та етнографія. — Київ, 1984. — № 4. — С. 42—46.
7. *Борисенко В.К.* Обряди життєвого циклу людини / Валентина Борисенко // Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження. — Київ, 1997. — С. 280—309.
8. *Вархол Й.* Весільні обряди / Йосип Вархол, Надія Вархол, Роман Гузій, Ольга Остапик // Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Т. 2: Духовна культура. — С. 75—93.
9. Весілля на Сокальщині. Текст і музику записав І. Чабан. 1922—1927 // Весілля. [Збірник] : у 2-х кн. — Київ : Наукова думка, 1970. — Кн. 2. — С. 125—182.
10. *Дикарев М.* Знадоби до української народної ботаніки / Митрофан Дикарев // Бандурка: Українські сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима. — Київ : Дніпро, 2001. — С. 227—278.
11. *Здоровега Н.І.* Народні звичаї та обряди / Неоніла Здоровега // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1983. — С. 232—248.
12. *Климчук Ф.* Традиційне весілля села Симоновичі / Федір Климчук // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. — Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1999. — Вип. 27. — С. 185—274.
13. *Кравченко В.Г.* Свадьба в с. Курозванах / Василь Кравченко // Труды общества исследователей Вольни. — Житомир, 1902. — Т. I. — С. 118—150.
14. *Литвинова-Бартош П.* Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту / Пелагея Литвинова-Бартош // Матеріали до української етнології. — Львів, 1900. — Т. 3. — С. 70—173.
15. *Маєрчик М.* Шляхи трансформації символу Світового дерева / Марія Маєрчик // Народознавчі зошити. — Львів, 1995. — № 1. — С. 25—31.
16. *Несен І.І.* Весільне деревце в контексті ареальних трансформацій (за матеріалами Рівненської області) / Ірина Несен // Етнокультурна спадщина Полісся. — Вип. VII. — Рівне : Перспектива, 2006. — С. 4—13.
17. *Несен І.І.* Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми / Ірина Несен. — Київ : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. — 280 с.
18. *Несен І.І.* Деревце у весільному ритуалі Київського Полісся / Ірина Несен // Київська старовина. — Київ, 2003. — № 6. — С. 107—114.
19. *Пашкова Г.Т.* Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся: На матеріалах весільної обрядовості / Галина Пашкова. — Київ : Наукова думка, 1978. — 118 с.
20. *Поріцька О.* Обрядовий знак дерева та його номінація / Оксана Поріцька // Народна творчість та етнографія. — Київ, 1986. — № 5. — С. 51—53.
21. *Сявко Є.І.* Сімейна обрядовість / Євгенія Сявко // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 302—319.

22. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским. — СПб., 1877. — Т. 4. — 680 с.
23. *Stecki T. Wołyn pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / Tadeusz Stecki. — Lwów, 1864. — Т. I. — 388 s.*

Viktor Nemyets

STRUCTURAL ELEMENTS
OF A SLUMBER PARTY IN THE TRADITIONAL
WEDDING OF VOLYN AND POLISSYA
(second half of the XIX — first half of the XX ct.)

The paper based on field ethnographic data and literary sources presents an analysis of integral components of a slumber

party in the traditional wedding of Volyn and Polissya. The author investigates this wedding stage in a context of its ritual filling, attributes, acts and their executants.

Keywords: slumber party, tree, wreath, candle, braid.

Виктор Немец

СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ДЕВИЧНИКА
В ТРАДИЦИОННОЙ СВАДЬБЕ ВОЛЫНИ
И ПОЛЕСЬЯ (вт. пол. XIX — пер. пол. XX в.)

На основании полевых этнографических материалов и опубликованных источников осуществляется анализ составных компонентов девичника в традиционной свадьбе Волыни и Полесья. Автор рассматривает данную свадебную стадию в контексте ее содержательного наполнения, атрибутов, обрядовых актов и их исполнителей.

Ключевые слова: девичник, деревце, венок, свечка, коса.